

УДК 81'373.46

Огієнко М.Д.

Херсонська державна морська академія

ДИНАМІЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК ТЕРМІНІВ ТА ЗАГАЛЬНОВЖИВАНОЇ ЛЕКСИКИ

Анотація. У статті висвітлено важливу роль спеціалізованої лексики для загальнонавчаної лексики; безпосередній зв'язок термінів та загальнонавчаної мови; процеси термінологізації та детермінологізації, які мають вплив на мовленнєву картину всього світу; синхронічна характеристика процесу термінотворення; розглядається питання співвідношення термінів «диспеціалізація» й «детермінологізація», про пряме та переносне значення спеціального слова в неспеціалізованому тексті; встановлено, що диспеціалізація і детермінологізація є двома наступними один за одним етапами освоєння термінологічної лексики загальнонавчаною мовою; загальнонаціональний характер процесів термінологізації та детермінологізації.

Ключові слова: термін, термінологізація, детермінологізація, професійні терміни, загальнонавчана мова.

Ohiyenko Maryna

Kherson State Maritime Academy

DYNAMICAL CONNECTION OF TERMS AND GENERAL USED VOCABULARY

Summary. The article deals with terminology as an integral part of the cultural competence required by a modern educated seafarer. Due to the presence of this vocabulary in the set of knowledge necessary for the marine social sciences, the issue of the interaction of general used language and professional one is of particular importance. The article provides demonstration of the indissoluble connection of the general used vocabulary with the maritime terminology. For this purpose, the so-called dynamic terminological processes are used, because "without the general used vocabulary, by means of the artificial creation of new terms, an adequate representation of scientific knowledge in the language is not possible". The article reveals the relationship between the special and general used vocabulary through the terminological process, which is the transition of words from the general used vocabulary to the category of the terms. The author explains that in the process of terminology the sound of a word or phrase already existing in the language is used to indicate a new object or phenomenon for the purpose of special communication. According to the nomination of a new special concept, not all general used words are used, but only those ones which have already got well-known identified differential features and are found in the structure of the new reality. The article compares the processes of terminologization and determinologization; the latter one transmits a ready-made lexeme from one discipline to another with partial or complete rethinking. In case of deletion of the term from its usual environment, the process of determinologization is observed, the driving force of which is the functional reorientation. The article explains that just because of the frequent use of terms in newspaper texts, on radio and television, the wide dissemination of technical and scientific knowledge by all media, terminological units are gradually assimilated by broad readers, and, consequently, "words for specialists" are converted into "words for all people". Penetrating into non-specialized registers, this vocabulary enriches the general used language, gradually becoming along with this component of "cultural literacy".

Keywords: term, terminologization, determinologization, professional terms, general used vocabulary.

Постановка проблеми. Розвиток науки й технологій суспільства неминуче відображається в системі мови. Це супроводжується збільшенням кількості професійної лексики, яка, в свою чергу, збагачує словниковий склад загальнолітературної мови.

На сьогоднішній день спеціалізована лексика (термінологія) є настільки значним компонентом в словниковому складі сучасних мов, що розуміння специфіки розвитку мови неможливо без ретельного вивчення лексики мов для спеціальних цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням появи лексичної одиниці зі спеціальним значенням у загальнонавчаної мові, в тому числі і морської спрямованості, присвячені численні дослідження в області загального мовознавства, а також в галузі лінгвістики (З.В. Соловйова, А.В. Суперанська, Н.А. Шуригін, Н.С. Валгіна), однак дослідники не прийшли до єдиної думки в питанні динамічного розвитку морської термінології та його впливу на загальнонавчану мову.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В даний час морська термінологічна лексика розглядається як невід'ємний компонент культурної компетенції,

необхідної кожному освіченому сучасному моряку. З огляду на присутність даної лексики в наборі необхідних для морського соціуму знань, особливо важливе місце займає питання взаємодії загальнонавчаної та професійної мов.

Наочною демонстрацією нерозривного зв'язку загальнонавчаної словникової структури з морською термінологічною лексикою служать так звані динамічні термінологічні процеси, тому що «без загальнонавчаної лексики, шляхом тільки штучного створення нових термінів здійснити адекватне відображення наукового знання в мові не представляється можливим» [2].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз динамічного зв'язку термінології та загальнонавчаної мови.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про взаємозв'язок спеціальної та загальнонавчаної лексики, необхідно згадати процес термінологізації, що являється собою перехід слова з загальнонавчаної лексики в розряд терміна. Під термінологізацією розуміємо процес поповнення термінологічної лексики шляхом вторинної номінації й використання їх в складі термінів. В процесі термінологізації користуються звукова оболон-

ка слова або словосполучення, що вже існує в мові, для позначення нового предмета чи явища з метою спеціальної комунікації. Це найменування має вторинний характер, оскільки звукова оболонка утворює слова стає назвою іменованого об'єкта на основі їх уподібнення або суміжності. За номінації нового спеціального поняття використовують не будь-які загальноживані слова, а тільки ті, за якими вже закріплені відомі диференціальні ознаки, виявлені в структурі нової реальності. Специфіка цього способу полягає в тому, що смислова структура слова піддається повним або частковим модифікаціям внаслідок якісних семантичних перетворень [3].

Даний механізм найбільш часто базується на метонімічному і метафоричному перенесенні. В.Н. Прохорова при дослідженні процесу термінологізації приходять до висновку, що термінотворення є «переважно не результат тривалого діакронічного розщеплення значень, а швидкого, часто одночасного перенесення назви на спеціальне поняття» [15, с. 10]. В цьому і полягає його відмінна риса. Отже, термінологізація є синхронічним мовним явищем.

Ще одним термінологічним процесом є ретермінологізація. Даний термін був вперше запропонований О.Н. Толікіной в 1980 році для позначення перенесення готової лексеми з однієї дисципліни в іншу з частковим або ж повним переосмисленням. У разі вилучення терміна з його звичного оточення спостерігаємо процес детермінологізації, руйнівною силою якої виступає функціональна переорієнтація. Детермінологізація – зворотна сторона процесу термінологізації, що має той же механізм, але працює в зворотному напрямку [18].

Необхідно відзначити, що терміносистема як частина загального термінологічного фонду становить складну організацію спеціальних одиниць, неоднорідну за своїм походженням і сутнісним характеристикам. Значна частина семантичних змін в мові зумовлена взаємопов'язаними і безперервними процесами «вживлення» термінів в спільну мову (детермінологізація) і розвитком нових термінологічних значень на основі семантики загальноживаних слів (термінологізація). Наприклад, О.В. Брисіна [1993] та І.М. Юрковський [1998] вважають процеси, що позначаються цими термінами, урочистими, а самі терміни, відповідно, взаємозамінними [5; 19].

Питання співвідношення термінів «диспеціалізація» й «детермінологізація» зачіпають у своїх роботах А.І. Сфімов [1954] і Л.А. Морозова [1986]. На їхню думку, спеціальна одиниця переходить в розряд загальноживаної лексики тільки після того, як «вона піддається обробці в публіцистичних або белегтричних творах». Далі дослідники говорять про те, що ця спеціальна одиниця в неспеціалізованому тексті може функціонувати двоюко: в переносному значенні, створюючи тим самим додаткові образи (детермінологізація) та в прямому значенні, створюючи професійний образ (диспеціалізація).

Саме завдяки частому використанню термінів в газетних текстах, на радіо і телебаченні, широкої пропаганди технічних і наукових знань усіма засобами масової інформації, термінологічні одиниці поступово засвоюються широкими читачькими колами, і, отже, «слова для фахівців» перетворюються на «слова для всіх». Проникаючи

в неспеціальних реєстр, дана лексика збагачує загальноживану мову, поступово стаючи разом з цим компонентом «культурної грамотності».

Встановлено, що диспеціалізація і детермінологізація є двома наступними один за одним етапами освоєння термінологічної лексики загальноживаною мовою. Проте, ці процеси переслідують різні цілі. При диспеціалізації має місце розширення сфери застосування спеціальної одиниці, що інтелектуалізує неспеціальний текст. При процесі детермінологізації термінологічна одиниця, отримуючи нове значення, бере участь у створенні адитивних образів явища, предмета, дії й тощо в невласливому для неї реєстрі або відображає події, що відбуваються в світі [1].

Хотілося б відзначити, що, не зважаючи на визначення детермінологізації як суто лексичного явища, вона явно не обмежується тільки лексичними характеристиками. Розглядаючи процеси диспеціалізації і подальшої детермінологізації, не варто забувати про причини, що безпосередньо сприяють цим явищам. Процеси, що описуються, мають в своїй основі трансформацію семантичного обсягу тієї чи іншої лексичної одиниці. Отже, необхідно досліджувати особливості когнітивних процесів, безпосередньо пов'язаних з семантичними трансформаціями.

Не варто залишати поза увагою і філософсько-гносеологічний підхід до вивчення терміна (і, загалом, термінознавства), найбільш яскравими ознаками якого є використання термінів для фіксації результату пізнавальної діяльності та здатність терміна брати участь у відкритті нових знань [17, с. 87].

Когнітивна лінгвістика, являючись наукою про загальні принципи, які керують ментальними процесами [7, с. 11], має куди більш ефективними способами виявлення причин і ретельного аналізу наслідків такого феномена, як детермінологізація.

Когнітивне термінознавство сприймає термін в якості динамічного явища, яке народжується, формулюється і поглиблюється в процесі пізнання, переходу від концепту до вербалізування концепту, пов'язаного з тією чи іншою теорією, концепцією, осмислюється ту або іншу область знання і (або) діяльності [14, с. 21].

Мова з позицій когнітивістики визначається як когнітивний процес, безпосередньо здійснюваний в процесі комунікації, як засіб доступу до всіх ментальних процесів, які мають місце в голові людини та визначає його власне буття і функціонування в суспільстві. Все це, за справедливим зауваженням Е.С. Кубрякової [10, с. 9], дозволяє розглядати мовні одиниці й категорії в тісному взаємозв'язку з іншими когнітивними процесами – зі сприйняттям і пам'яттю людини, мисленням, його уявою і емоціями.

Розглядаючи детермінологізацію як когнітивно значимий процес, що враховує певні когнітивні чинники, можна стверджувати, що при вищезгаданому процесі відбувається активізація різних структур знань. Саме зрушення цих когнітивних структур неминуче має своїм наслідком зміну всієї «структурованої сукупності обов'язкових знань певного лінгвокультурного суспільства» [13, с. 15], тобто когнітивної бази. Подібне трактування дає можливість в набагато більшому ступені вивчити причину виникнення детермінологізації.

Таким чином, когнітивний підхід до вивчення особливостей процесу детермінологізації бачиться нам, як найбільш продуктивний спосіб аналізу, бо він базується на тому, що «в основі мови як знакової системи і діяльності лежить система знань про світ – концептуальна картина світу, яка формується в свідомості людини в результаті його пізнавальної активності й в процесі комунікації і перетворюючої діяльності» [7, с. 14]. Дане твердження ще раз підкреслює, що процес детермінологізації необхідно розглядати в якості явищ, що мають безпосередній зв'язок з мовною та концептуальною картинами світу, та що роблять на них прямий вплив. Це, в свою чергу, означає, що детермінологізація – масовий процес, що являє собою результат діяльності не просто одного або кількох людей, але всієї спільноти, що розмовляє однією мовою.

Однак використання одного лише когнітивного підходу при вивченні детермінологізації буде недостатнім. У разі, коли слово розглядається ізольовано, позначаючи будь-якої предмет або явище дійсності, «воно залишається лише простим знаком, зовнішньою оболонкою даного предмета» [12, с. 48]. Дуже точно з цього приводу висловлювався В.В. Виноградов: «Незалежно від його даного вживання слово присутній у свідомості зі всіма його значеннями, з прихованими і можливими, готовими за першим приводу спливати на поверх-

ню. Але, звичайно, те чи інше значення слова реалізується і визначається контекстом його вживання. По суті, скільки відокремлених контекстів вживання даного слова, стільки і його лексичних форм» [6, с. 14]. Таким чином, для дослідження процесу детермінологізації найбільш відповідним і перспективним буде когнітивно-дискурсивний підхід, тому як він в найбільшій мірі забезпечує повноту і достовірність отриманих даних.

Здобуваючи в процесі масового вживання велику кількість додаткових значень і стилістичних відтінків, терміни стають чимось більшим, ніж просто слово, вони переходять в розряд концептів. Це говорить про те, що концептуалізація є однією з характеристик детермінологізації. Концептуалізація, як відомо, є процесом освіти і формування концептів у свідомості [4], осмислення нової інформації, яка веде безпосередньо до утворення концепту [9, с. 93].

Висновки і пропозиції. З огляду на динамічний характер процесів термінологізації і детермінологізації, а також різноманітний характер функціонування схильних до трансформації лексичних одиниць в різних видах дискурсу, необхідне подальше вивчення даного явища за допомогою когнітивно-дискурсивного підходу, що дає можливість повного вивчення «глибинної» структури процесів термінологізації і детермінологізації.

Список літератури:

1. Акинин Ю.В. Детерминализация английской экономической терминологии : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Самара, 2010. 194 с.
2. Алимуратов О.А. [и др.]. Особенности структуры и функционирования отраслевых терминотем (на примере терминотем нанотехнологий) : монография. Пятигорск : СНЕГ, 2011. 112 с.
3. Багрян А.Ю. Детерминализация английской технической терминологии в научно-популярном дискурсе : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Пятигорск, 2014. 183 с.
4. Болдырев Н.Н. Категоризация событий и специфика национального сознания. Язык и национальное сознание. Воронеж, 1998. С. 29–30.
5. Брыкина Е.В. Фразеологическая активность военной лексики : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Волгоград, 1993. 16 с.
6. Виноградов В.В. Русский язык : уч. пособ. Москва, 1947. 784 с.
7. Голованова Е.И. Введение в когнитивное терминоведение : учебное пособие . Москва : Наука, 2011. 224 с.
8. Ефимов А.И. О языке художественных произведений. Москва : Наука, 1954. 124 с.
9. Кубрякова Е.С. [и др.]. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва : Изд-во МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. 248 с.
10. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
11. Лейчик В.М. Термины-фразеологизмы в ряду номинативных словосочетаний терминологического характера. 2002. № 12. С. 33–37.
12. Мамараев Р.М. Слово в контексте и вне его. *Русская речь*. 2009. № 6. С. 48–52.
13. Маслова В.И. Когнитивная лингвистика: 2-е изд. Минск : ТетраСистемс, 2005. 266 с.
14. Морозова Л.А. Особенности функционирования специальной лексики в неспециальной литературе. *Современные проблемы в русской терминологии*. Москва, 1986. С. 107–123.
15. Прохорова В.Н. Русская терминология (лексико-семантическое образование). Москва : Логос, 1996. 125 с.
16. Рыженкова Т.В. Специфика процесса транстерминологизации в отраслевой терминотем (на материале русской и английской терминологии правоведения) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Саратов, 2001. 187 с.
17. Рябова Е.А. Теоретические аспекты изучения терминов. *Вестник Московского гос. областного ун-та. Серия : Лингвистика*. 2009. № 2. С. 86–91.
18. Толика Е.Н. Некоторые лингвистические проблемы формирования и нормализации терминов и терминотем. *Вопросы терминологии и лингвистической статистики*. Воронеж, 1980. С. 57–59.
19. Юрковский И.М. Активные процессы в русской игровой лексике. Кишинев, 1998. 45 с.

References:

1. Akynyn Yu.V. (2010). Determinologizatsyya anhlyyskoy ekonomycheskoy termynologyy [Terminologization of English economics terminology] : dys. ... kand. fylol. nauk : 10.02.04. Samara, 194 p.
2. Alymuratov O.A. [y dr.]. (2011). Osobennosty struktury y funktsyonirovaniya otrasleyykh termynosystem (na primere termynosystemy nanotekhnologyy) : monografiya [Features of the structure and functioning of sectoral terminological systems (for example, nanotechnology terminological system)]. Pyatyhorsk : SNEH, 112 p.
3. Bahuyun A.Yu. (2014). Determinologizatsyya anhlyyskoy tekhnicheskoy termynologyy v nauchno-populyarnom dyskurse [Determinologization of English technical terminology in the science discourse] : dys. ... kand. fylol. nauk : 10.02.04. Pyatyhorsk, 183 p.

4. Boldyrev N.N. (1998). Kateroryzatsyya sobytyy y spetsyfyka natsyonalnoho soznanyyakh [Categorization of events and the specifics of the national consciousness]. *Yazyk y natsyonalnoe soznaneye*. Voronezh, pp. 29–30.
5. Brysyna E.V. (1993). Frazеологическая активность военной лексики [Phraseological activity of military vocabulary] : avtoref. dys. ... kand. fylol. nauk : 10.02.04. Volhohrad, 16 p.
6. Vynohradov V.V. (1947). Russkyy yazyk [Russian language] : uch. posob. Moscow, 784 p.
7. Holovanova E.Y. (2011). Vvedenye v kohnytyvnoe termynovedenye [Introduction to Cognitive Terminology] : uchebnoe posobye. Moscow : Nauka, 224 p.
8. Efymov A.Y. (1954). O yazyke khudozhestvennykh pryzyvedenyy [About the language of fiction]. Moscow : Nauka, 124 p.
9. Kubryakova E.S. [y dr.] (1996). Kratkyy slovar kohnytyvnykh termynov [A glossary of cognitive terms]. Moscow : Yzd-vo MHU ym. M.V. Lomonosova, 248 p.
10. Kubryakova E.S. (2004). Yazyk y znanye: Na puty poluchenyya znanyy o yazyke: Chasty rechy s kohnytyvnoy tochky zrenyya. Rol yazyka v poznanyy myra [Language and Knowledge: Towards Knowledge of a Language: Parts of Speech from a Cognitive Point of View. The role of language in the knowledge of the world]. Moscow : Yazyky slavyanskoй kul'tury, 560 p.
11. Leychik V.M. (2002). Termyny-frazеологизмы в ряду номинативных словосочетаний терминологического характера [Phraseological terms in a series of nominative phrases of a terminological nature]. № 12, pp. 33–37.
12. Mamaraev P.M. (2009). Slovo v kontekste y вне eho [A word in the context and out of it]. *Russkaya rech*. № 6, pp. 48–52.
13. Maslova V.Y. (2005). Kohnytyvnaya lynchvystyka [Cognitive linguistics] : 2-e yzd. Minsk : TetraSystems, 266 p.
14. Morozova L.A. (1986). Osobennosti funktsyonyrovanyya spetsyal'noy leksyky v nespetsyal'noy literature. Sovremennyye problemy v russkoy termynolohyy [Features of the functioning of special vocabulary in non-special literature. Modern problems in Russian terminology]. Moscow, pp. 107–123.
15. Prokhorova V.N. (1996). Russkaya termynolohyya (leksyko-semanticheskoe obrazovanye) [Russian terminology (lexical-semantic formation)]. Moscow : Lohos, 125 p.
16. Ryzhenkova T.V. (2001). Spetsyfyka protsessa transtermynolohyzatsyy v otraslevoy termynosysteme (na materyale russkoy y anhlyyskoy termynolohyy pravovedenyya) [The specifics of the process of transterminologization in the sectoral terminological system (on the material of Russian and English terminology of jurisprudence)] : dys. ... kand. fylol. nauk : 10.02.04. Saratov, 187 p.
17. Ryabova E.A. (2009). Teoretycheskiye aspekty yzuchenyya termynov [Theoretical aspects of studying terms]. *Vestnyk Moskovskoho gos. oblastnoho un-ta. Seryya : Lynchvystyka*. № 2, pp. 86–91.
18. Tolykina E.N. (1980). Nekotorye lynchvysticheskiye problemy formirovaniya y normalyzatsyy termynov y terminosystem. Voprosy termynolohyy y lynchvysticheskoy statystyky [Some linguistic problems of formation and normalization of terms and term systems. Terminology issues in linguistic statistics]. Voronezh, pp. 57–59.
19. Yurkovskyy Y.M. (1998). Aktivnyye protsessy v russkoy yhral'noy leksyke [Active processes in Russian playing vocabulary]. Kyshynev, 45 p.